

ეთნოლოგია ♦ Ethnology ♦ Этнология

გულნარა კვანტიძე

**მამაკაცის ნაციონალური კოსტიუმი გვიანშუასაუკუნეების
აღმოსავლეთ საქართველოში**

ყურთმაჯიანი კაბა-ახალუხი

ცნობები ქართველების მიერ გვიანშუასაუკუნეებში მოხმარებული ტანისამოსის შესახებ, დაცულია ამავე პერიოდის წერილობით წყაროებში – ვახუშტი ბატონიშვილის „აღწერა სამეფოსა საქართველოსა“, იოანე ბატონიშვილის „კალმასობა“, იესე ბარათაშვილის „ცხოვრება-ანდრძი“, დავით ფანასკერტელ-ციციშვილის „ქცევანი და ჩვევანი საქართველოსანი“ და სხვ. ეს ოთხი წყარო დანარჩენისაგან იმითაა გამორჩეული, რომ მათში ჩამოთვლილია და მეტნაკლები სისრულითაა დახასიათებული ქართული ჩაცმულობის შემადგენელი ელემენტები, რომელსაც ქართველი დიდებულები (გლეხები ნაკლებად) ატარებდნენ გვიანშუასაუკუნეებში აღმოსავლეთ საქართველოში.

წერილობით წყაროებს, გარკვეულწილად ავსებს უცხოელ მოგზაურთა ჩანაწერები. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით აღსანიშნავია არქანჯელო ლამბერტის „სამეგრელოს აღწერა“; უან შარდენის „მოგზაურობა საქართველოში“, დიონიჯი კარლის „ცნობები მე-17 საუკუნის შესახებ“ და შედარებით ადრეული პერიოდის (XV) იტალიელ მოგზაურთა იოსაფა ბარბაროსა და ამბროზიო კონტარინის მოგზაურობის ჩანაწერები. სამოსის კვლევის საქმეში, ასევე დიდია მზითვის წიგნებისა და ეთნოგრაფიული მასალის დამსახურება.

წერილობითი წყაროებისა და ამავე პერიოდის (გვიანშუასაუკუნეები) ვიზუალური მასალის (კედლის მხატვრობასა და მინიატურებზე წარმოდგენილ პირთა ჩაცმულობა) შეჯერებით მივიღეთ შემდეგი სურათი: გვიანშუასაუკუნეებში, მაღალი სოციალური წრის მამაკაცის ჩაცმულობა შედგებოდა კაბის, გლეხისთვის ჩოხის, ახალუხის, შარვლის, პერანგისა და სარტყელისაგან. სამოსის ეს ერთეულები, ჩოხის გარდა, დიდი მსგავსებით ხასიათდებოდა ირანელი მამაკაცის კოსტიუმთან, როგორც თარგით, ასევე შემკულობით. აღნიშნული გარემოება განპირობებული იყო იმდროინდელი პოლიტიკური ვითარებით, რამაც ქართული ეროვნული სამოსის

დაკნინება გამოიწვია. ეს პროცესი განსაკუთრებული სიმძაფრით XVII საუკუნიდან მოყოლებული იგრძნობოდა. როგორც ბერი ეგნატაშვილი აღნიშნავს, ქართული ტანსაცმლის „ყოველდღიურად“ მოხმარებას, ყიზილბაშურად „ტანთ-ცმა“ ჩაენაცვლა [ბერი ეგნატაშვილი, 1940: 181] და ეროვნულ სამოსს რიტუალური სტატუსი მიეცა. იცვამდნენ ქორნილსა და გლოვის დროს, ან პოლიტიკური პოზიციის დასაფიქსირებლად გამოამზეურებდნენ ხოლმე სხვა ქვეყნის სამეფო კარზე [ცინცაძე, 1960: 69].

ქართული სამოსის ირანულთან დიდი მსგავსების გამო ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს: „თუმცა XVII საუკუნეში სპარსეთის ზეგავლენა, განსაკუთრებით ქართულ უმაღლეს წრეებში, მეტად ძლიერი იყო, სპარსული ზნე-ჩვეულებაც ნესად შემოვიდა საქართველოში, მაგრამ მაინც, ამ დროსაც როგორც ჩანს, არსებობდა განსაკუთრებული ქართული ტანისამოსები“ [ჯავახიშვილი, 1962: 65].

ანალოგიური სიტუაციის გათვალისწინებით, ივ. ციციშვილი გადმოგვცემს: „ქართველი მეფენი და დიდებულნი, პოლიტიკური ორიენტაციის მიხედვით, ხან ბიზანტიურად იმოსებოდნენ და ხან სპარსულად, ეს კი იმას როდი ნიშნავს, რომ ასეთი ჩაცმულობა მათთვის სანიადაგო იყო. ქართველი მეფე-დიდებულები ასე იცვამდნენ საზეიმო და საპარადო ცერემონიების დროს, როგორცაა დიდი და მცირე დარბაზობა, სხვა ქვეყნების ხელმწიფეთა და მათი დესპანთა მიღება და მათთვის ნადიმის გამართვა, დიდი საჯარო დღესასწაულები და სხვა ამისთანები. ხოლო ოჯახში, ნადირობისა და ლაშქრობის დროს, რა თქმა უნდა სულ სხვაგვარად იქნებოდნენ შემოსილნი“ [ციციშვილი, 1964: 102].

აღნიშნულთან დაკავშირებით, ივ. ჯავახიშვილისა და ივ. ციციშვილის მიერ გამოთქმული მოსაზრებების საფუძველი, ჩემის აზრით, გვიანშუასაუკუნეების წერილობით წყაროებსა და უცხოელ მოგზაურთა ჩანაწერებში მოცემული ფრაზები უნდა იყოს: „ქართული სამოსი“, „ქართულათ მოკაზმული“, და „ქართულად ჩაცმული“, რომლებიც დაფიქსირებულია თეიმურაზ I სამეფო კარზე მისული რუსი ელჩების – სტოლნიკო ტოლოჩანოვისა და დიაკი იევლევის ჩანაწერებში, ფარსადან გორგიჯანიძის „ისტორიაში“, დიონიჯი კარლის რეალიციაში და არქანჯელო ლამბერტის „სამეგრელოს აღწერაში“.

თეიმურაზ I რუსეთიდან კახეთში ჩამოსულ ელჩებს სტუმრობდა. ამ პერიოდს დაემთხვა სპარსეთის ელჩის ვიზიტი. ამბის გაგებისთანავე, ქართველი მეფე-დიდებულები ქართულ ეროვნულ სამოსს იხდიან და სპარსულად ჩაცმულები, თავზე „დოლბანდ-შემოხვეულები“ ხვდებიან ირანელ სტუმრებს. როდესაც რუსმა

ელჩებმა რევაზ ბეგს ჰკითხეს, თუ რა მიზნით გამოიცვალეს ქართული ტანისამოსი და ჩაიცვეს სპარსული, მან უპასუხა: „თქვენ თვითონაც კარგად ხედავთ, რომ ყიზილბაშების ბატონობის ქვეშ ვართ, ასე რომ არ მოვიქცეთ ისინი ერთ საათსაც არ გვაცოცხლებენო“ [Полиевктов, 1926: 420].

რუსი ელჩების ჩანაწერებში, შესულია თეიმურაზ პირველის მიმონერა რუსეთის მეფე ფეოდორ III (1676-1682), რომელშიც იგი ხაზგასმით აღნიშნავს, რომ მის შვილიშვილს-უფლისწულ ერეკლეს (ერეკლე I, შემდგომში ქართლის მეფე 1688-1703) რუსეთის სამეფო კარზე ქართული ნაციონალური სამოსი უნდა ეტარებინა [Полиевктов, 1926: 147].

ასეთივე ხასიათს ატარებს, ფარსადან გორგიჯანიძის „ისტორიაში“ დაცული ინფორმაცია, რომელიც ისევ ერეკლე ბატონიშვილს ეხება. იგი რუსეთიდან დაბრუნების შემდეგ, „ქართულათ აღკაზმული“ ეახლა ყაენს 1674 წელს ისპაჰანში, რომელმაც დიდი პატივით მიიღო [გორგიჯანიძე, 1925: 279-280].

საგანგებოდ, ქართულ სამოსში გამონყობილი ეწვია გიორგი XII (1798-1800) ძე, ბატონიშვილი თეიმურაზი ოტონ მეფეს წვეულებაზე სტუმრად [ბატონიშვილი თეიმურაზ, 1945: 86].

ჩვენთვის საინტერესოა, რა იგულისხმება ქართულ სამოსში და რა სხვაობაა, ირანული ზეგვლენით შექმნილ სამოსსა და ქართულ ნაციონალურ სამოსს შორის. ერთადერთი ცნობა, რომელშიც ქართული სამოსი იშიფრება, დიონიჯი კარლის რეალიციაა. როგორც ჩვენთვის ცნობილია, იგი გადმოგვცემს თბილისში, მოედანზე მოწყობილ ხალათის ჩაცმის ცერემონიას, ჩვენ ამ შემთხვევაში გვანტერესებს მოგზაურის მიერ დანახული ქართული სამოსი: „მეფე სასახლიდან ქართულად ჩაცმული გამოვიდა. [ქართველები] ასე არიან გამოწყობილი: სულ პირველად იცვამენ თეთრი ფერის ბამბის შეიდიშს ფეხის კოჭებამდე, ხოლო შეიდიშზე მენამული, ან სხვა ფერის შარვალი აცვიათ. შარვალიც შეიდიშის სიგრძისაა. მათი ახალუხის კალთები შუა წვივებამდე სწვდება. ახალუხი კარგად მოჩანს, რადგან მას ისინი შარვლის ზემოთ იცვამენ. მათი ტანისამოსი სრულდება ფერადი, მუხლებამდე ჩამოშვებული, ჩოხით“ [გიორგაძე, 1951: 174].

საინტერესოა, რომელი ფენის საზოგადოების ჩაცმულობას აღწერს დიონიჯი კარლი. მეფეს, რომელიც ქართულად ჩაცმული გამოვიდა, თუ ქართველებს. ვფიქრობ, იგი ქართველების ჩაცმულობას უნდა გულისხმობდეს ზოგადად, ვინაიდან კარლი მრავლობით რიცხვს ხმარობს – „ასე არიან გამოწყობილი“.

იმისათვის, რომ დავაზუსტოთ, რომელი ფენის სამოსი აღვნიშნავთ ავტორმა, საჭიროა დადგინდეს, თუ საზოგადოების რომელი

ნაწილი იღებდა მონაწილეობას გამართულ ცერემონიაში. მისივე გადმოცემით: „ერთი კვირით ადრე, მეფემ საქართველოს ყველა გამოჩენილ თავკაცს შეუთვალა, რომ დანიშნულ დღეს თბილისში გამოცხადებულ იყვნენ ხალათის ჩაცმის ცერემონიაზე მონაწილეობის მისაღებად. ეს დღეც დადგა. ერთ დღით, სამი საათით ადრე მზის ამოსვლამდე, ყველა დიდკაცმა მოედანზე, მეფის სასახლის წინ იწყო შეგროვება. როგორც თვითონ, ისე მათი ცხენები კარგად იყვნენ მორთულ-მოკაზმულნი. თითოეული მათგანი ცდილობდა, რაც შეიძლება უკეთესად გამოჩენილიყო, კარგი ცხენი ჰყოლოდა, კარგად ცმოდა და განსაკუთრებით კი ლამაზი იარაღი ჰქონოდა. მეფეს მოახსენეს ამ ბატონთა შეგროვება და მათი მოლოდინი“ [გიორგაძე, 1951: 174].

ჩვენთვის უკვე ეჭვგარეშეა, რომ დიონიჯი კარლი „გამოჩენილ თავკაცთა“, ანუ დიდებულთა ხმარებული სამოსის აღწერილობას გადმოგვცემს. იგივე სამოსისა, რაც მოცემულია ვახუშტი ბაგრატიონის, იოანე ბატონიშვილისა და იესე ბარათაშვილის თხზულებებში. მეტი დამაჯერებლობისათვის, დიონიჯი კარლის გადმოცემული სამოსის ერთეულები განვიხილოთ ცალ-ცალკე და შევაადართო ისინი ქართულ წერილობით წყაროებში დაცულ მონაცემებს დიდებულ და გლეხთა მამაკაცის ჩაცმულობის ელემენტებს. რათა გაირკვეს, რა ნიშნებით ხასიათდებოდა აღნიშნული სამოსი და იყო თუ არა ეს ნიშნები ეროვნულობის მაჩვენებელი.

დავინყოთ შარვლით და შარვლის ქვეშ ჩასაცმელი საცვალით. შარვალი და საცვალი საზოგადოების ორივე ფენის წარმომადგენელს ეცვა. ხოლო როგორ გამოიყურებოდა ან ერთი ან მეორე, ამას მოგზაური აღარ აკონკრეტებს.

შარვალსა და საცვალზე მეტად, ჩვენთვის ჩოხა და ახალუხია საინტერესო. დიონიჯი კარლის აღწერილი ახალუხი შუა წვივს მწვდომი იყო. თუ მხოლოდ ახალუხის სიგრძის მიხედვით ვიმსჯელებთ, ამგვარი სიგრძის, შუა წვივზე მდგომი ახალუხი ირანულია (სურ. 1) ქართული კი იოანე ბატონიშვილისა და იესე ბარათაშვილის გადმოცემით, მოკლეა და წელზე ნაოჭმიყრილი (სურ. 2). თუ ახალუხი ყურთმაჯიანია, როგორც ამას დავით ფანასკერტელ-ციციშვილი გადმოგვცემს, მუხლამდე სიგრძისაა და ავტორისავე ცნობით იგი ქართულია (სურ. 3).

ახლა კი რაც შეეხება ჩოხას. ცნობილია, რომ ჩოხა ეწოდებოდა საბერ-მონაზვნო სამოსს XVIII საუკუნემდე, ხოლო როგორც საერო სამოსს, ატარებდა გლეხი. XVIII საუკუნის შემდგომ, XIX საუკუნეში და X ს. 20-30-ან წლებამდე, ყველა სოციალური ფენის მამაკაცის ზედა სამოსი იყო. მოედანზე მონყობილი ხალხთა თავშეშრის მიზეზის

გათვალისწინებით, დიონიჯი კარლი ჩოხაში საერო სამოსს გულისხმობს, ე. ი. იმას, გლეხი რომ ატარებდა და ცხოვრების წესისა და პირობების გათვალისწინებით, შინნამზადი მუქი ფერის შალისაგან რომ იყო ნაკერი [ჩაჩაშვილი, 1957: 100]. დიონიჯი კარლის მიერ დახასიათებული ჩოხა კი „ფერადი და მუხლებამდე ჩამოშვებულია“. ისეთივე, კედლის მხატვრობაზე გამოსახულ ქტიტორებს რომ აცვიათ ირანული ფერად-ფერადი ქსოვილებისაგან ნაკერი კაბები. გარკვეულ გარემოებათა (მასალის, ფერის) გამო, ჩოხა ფერადი ვერ იქნებოდა, განსაკუთრებით კი XVIII საუკუნეში. აღნიშნული ცნობა XIX ან XX საუკუნეს რომ ასახავდეს, მაშინ ეჭვი არაფერში შეგვეპარებოდა, ვინაიდან, XIX-XX სს. დათარიღებული შვინდის-ფერი, თეთრი, ნაცრისფერი და ლურჯი ფერის ჩოხების საკმაოდ დიდი კოლექციაა დაცული საქართველოს ეროვნული მუზეუმის კავკასიური ტანსაცმლისა და ქსოვილების ფონდში.

დიონიჯი კარლის ე.წ. „ჩოხა“ შესაძლოა ყოფილიყო ირანული ქსოვილისაგან ნაკერი, ფერადოვნებით შემკული „ირანული“ კაბა. აღნიშნულიდან გამომდინარე, დიონიჯი კარლი დიდებული მამაკაცის კაბას, შეცდომით ჩოხას უწოდებს. თბილისში, მცირე ხნით დარჩენილმა მოგზაურმა, თავადაზნაურთა ჩაცმულობა ქართულ ნაციონალურ სამოსად მიიჩნია და შეცდომით გადმოგვცა დიდებული მამაკაცის ზედა სამოსის სახელწოდება, ისევე როგორც უზუსტობაა გაპარული მამაკაცის მიერ შეიდიშის ტარების თაობაზე

შესაძლებელია, დავუშვათ ვარაუდი იმის შესახებ, რომ „ქართულ სამოს“-ში, ის ტანსაცმელი იგულისხმებოდა, რომელზეც საუბარია ვახუშტის, იოანეს, იესეს თხზულებებში. რადგან ამ დროს „საქართველოში ქართული კაბებიც იყო გავრცელებული. თვით სპარსეთის სიძლიერის ხანაში, XVII საუკუნეში, მაინც იყო განსხვავება ქართულსა და სპარსულ [სამოსს] შორის. ამის შესახებ შარდენიც აღნიშნავს, რომელსაც აღწერილი აქვს ქართულიცა და სპარსული კაბებიც, რომ განსხვავება თუმც დიდი არ არის, მაგრამ დამახასიათებელი თავისებურება აქვსო“ [ჯავახიშვილი, 1962: 102]. მიუხედავად დიდი მსგავსებისა, სხვაობა აღნიშნულ კოსტიუმებს შორის ნიუანსურია, მაგრამ ხილვადი.

ამასთან დაკავშირებით, გავეცნოთ კიდევ ერთ ცნობას ქართული სამოსის შესახებ და შემდეგ განვაგრძოთ მსჯელობა აღნიშნულ საკითხთან მიმართებაში.

ცნობა დაცულია არქანჯელო ლამბერტის ჩანანერებში, რომელშიც იგი ჯერ თავადაზნაურთა ჩაცმულობაზე საუბრობს: “თავადაზნაურობა საკმაოდ კარგად იცვამს. პერანგს იკერავენ სხვადასხვა ფერის აბრეშუმისაგან. პერანგის ყელსა და ქობას

ქარგავენ სირმით, ძვირფასი ქვებითა და მარგალიტებით. პერანგზე აცვიათ ახალუხი, რომელიც მუხლებამდე უწვდებათ. ეს ახალუხი შალის ან აბრეშუმის არის და მოქარგული პერანგი რომ არ დაფაროს, უფრო მოკლეა პერანგზე. მასზე ყელიდან წელამდე აკერიათ ნაჭედი ვერცხლის ლილები, წელზე არტყიათ სარტყელი...“ [ლამბერტი, 1938: 38]. ამ სამოსის აღწერის შემდეგ იგი განაგრძობს: „გარდა ამისა, მეგრელები წვეულებასა და დღესასწაულში იცვამენ კიდევ ერთნაირ ტანისამოსს, რომელიც ფეხებამდე გრძელია და ყურთმაჯები მინამდე უწვდება. ეს ტანისამოსი მეტად მშვენიერია, როგორც მოყვანილობით, აგრეთვე მდიდრული ქსოვილით, რომლისაგანაც იკერება. კერავენ ამ ტანისამოსს დამასკოს ქსოვილისაგან; სარჩულად უდებენ სიასამურის ტყავს და მაღლიდან ქვედამდე შემკულია ოქროს ან მარგალიტის ლილებით. ყოველ თავადასა და აზნაურს ამისთანა ტანისამოსი რამდენიმე აქვს სხვადასხვა ქსოვილისა, რომ გარემოებისამებრ ან ერთი ჩაიცვას, ან მეორე, ეს ტანისამოსი საერთოა როგორც კაცებისათვის, ისე ქალებისათვის“ [ლამბერტი, 1938: 38].

არქანჯელო ლამბერტის ცნობაში, გარკვევით ჩანს ერთდროულად ორგვარი სამოსის ტარების პრაქტიკა. ორივე სამოსი თავადაზნაურებისა და მოიხმარდნენ მდგომარეობის მიხედვით. ერთი მეორესგან, სახელოს სიგრძითა და მისი „უცნაური“ მოყვანილობით განსხვავდება. ამ უცნაური მოყვანილობის სახელოს ყურთმაჯიანი ჰქვია და ცრუსახელოიანისა და ენიანის სახელწოდებითაც გვხვდება წერილობით წყაროებში ასეთი ნიშნებით (ყურთმაჯა) ხასიათდება საქორწილო კაბ-ახალუხი, რომელიც დავით ფანასკერტელ-ციციშვილის გადმოცემით, უნდა სცმოდა სიძესა და დედოფალს და არ ჰქონდა მნიშვნელობა მათ (სიძე-დედოფლის) სოციალურ წარმომავლობას [ფანასკერტელ-ციციშვილი, ფონდი S-1489, თავი გ: გვ. 7].

ჩვენს მიერ დაშვებული ვარაუდით იგულისხმება თუ არა ვახუშტის, იოანეს, დიონიჯი კარლისა და თავად არქანჯელო ლამბერტის (დიდებულთა სამოსი) თხზულებებში დახასიათებული, ფერად-ფერადი, ძვირფასი მარგალიტებით ყელშემკული პერანგისა და ვერცხლის ნაჭედი ლილებით ჩაღილული კაბა-ახალუხი „ქართულ სამოსში“, ვფიქრობ არა. რადგან აღნიშნული ჩაცმულობის ერთეულები საკუთარ სახელმწიფოში, პოლიტიკური მნიშვნელობის აქტი იყო და ქართველების პოლიტიკურად ყოფნა-არყოფნის სიმბოლურ გამოხატულებად მიიჩნეოდა. რის გამო, დღენიადაგ ფერად-ფერადი „ირანული“ კაბებით იმოსებოდნენ ქართველი მეფე-დიდებულები (თეიმურაზ პირველს, თეიმურაზ მეორეს, ერეკლე

პირველს, ერეკლე მეორეს და სხვა) (სურ. 4, 5) ყოველდღიურად და ოფიციალური ვიზიტების დროს. ამავე ტანისამოსით გამოისახებოდნენ ისინი გვიანშუასუკუნეების კედლის მხატვრობასა და პორტრეტებზე (სურ. 6, 7). ამ სამოსის პარალელურად, არსებობდა კიდევ „ერთგვარი“, ნაციონალური ტანსაცმელი-ყურთმაჯგახსნილი და ყოშით დაბოლოებული, ქართველ ქალთა და მამაკაცთა კაბები, რომლებიც ამავდროულად, როგორც დიდებულითა, ასევე გლეხთა, საქორწილო სამოსად მოიხმარებოდა [ფანასკერტელ-ციციშვილი, ფონდი S-1489, თავი გ: გვ. 7].

აქედან გამომდინარე, თუკი ლამბერტის მიერ „მეორე სამოსად“ ნოდებულ და დავით ფანასკერტელ-ციციშვილის საქორწილო სამოსად დახასიათებულ ყურთმაჯიან კაბა-ახალუხს ვიქონიებთ მხედველობაში, ქართული სამოსის ეროვნული მახასიათებლები ყოფილა ბეჭებგანიერი, წელზე მომდგარი და მუხლამდე სიგრძის კაბა, რომელიც წინ მთლიანად იყო ჩახსნილი და გული ღია (სამკუთხა ფორმის) ჰქონდა. სახელო ილლიდან ბოლომდე გახსნილი (მონმდება მეორე ტიპი, მაჯამდე ღია, შემდეგ 3-4 სმ. დახურული და ისევ ღია), რომელიც ოვალური ყოშით ბოლოვდებოდა. ახალუხი მოკლე, წელზე ნაოჭმიყრილი, სახელო კაბის მსგავსად ღია, ყურთმაჯიანი და ყოშიანი [ფანასკერტელ-ციციშვილი, ფონდი S-1489, თავი გ: გვ. 7]. შარვალი უბეგანიერი, პაჭიჭში ჩატანებული და წვევსაკრავით დამაგრებული.

ქართული ნაციონალური სამოსის კვლევისას, „ტანსაცმლისათვის საჭირო მასალის, აჭრილობის, სილუეტის, ფერთა შეხამების, „ჩაცმულობისა და ტარების წესის“ გარდა, გასათვალისწინებელია სამი გარემოება. 1. გამოირკვეს ის ეროვნული მახასიათებლები, რომელიც სამოსს სხვა ერის სამოსისაგან გამოარჩევს; 2. ჩამოყალიბების პროცესში სამოსი ბუნებრივ ცვლილებებს განიცდის საბოლოო სახის მიღებამდე; და 3. „ეროვნული თავისებურებების გარდა, გასათვალისწინებელია, წინა თაობისა და თანამედროვეობის თავისებურებათა დიდი მსგავსება“ [ფანასკერტელ-ციციშვილი, ფონდი S-1489, თავი გ: გვ. 7].

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, გამოიკვეთა ქართული სამოსის ეროვნული მახასიათებლები: ბეჭებგანიერი, წელში გამოყვანილი, მუხლამდე სიგრძის კაბა, ყურთმაჯიანი სახელოთი, რომელიც ბოლოვდება ოვალური ყოშით (სურ. 8). ახლა კი გამოვარკვიოთ, რა ცვლილებები განიცადა ქართულმა ეროვნულმა სამოსმა (სამამაკაცო კაბამ) ჩამოყალიბების ხანგრძლივ პროცესში და ემთხვევა თუ არა გვიანშუასუკუნეების სამამაკაცო კაბის თავისებურებები წინა, ადრე ფეოდალური პერიოდისას.

აღნიშნულ თარგზე აჭრილი, ბეჭეტიანიერი და წელიწადი, მუხ-ლამდე სიგრძის კაბა ქართველებს მარტო გვიანშუასაუკუნეებში არ უტარებიათ, ასეთივე კაბები აცვიათ დმანისისა და უკანგორის სტელებზე გამოსახულ ქტიტორებს (VI-VII), ხუროთმოძღვარ გრიგოლ ვპატოსს და სამუშაოს შემსრულებლებს კატაულას სტელაზე (ჯვარი, აღმოსავლეთ ფასადი, VI-VII) [ჩოფიკაშვილი, 1964: 14-19]. მაგრამ გვიანშუასაუკუნეების დროინდელი კაბისაგან ადრეული შუა საუკუნეების კაბა შედარებით გრძელია და წინა კალთა ოვალური ჭრილით ხასიათდება. წინო ჩოფიკაშვილის აზრით, აღნიშნული სამოსის თარგი VII საუკუნის განმავლობაში საერთო იყო აღმოსავლეთ საქართველოს ყველა ფენისათვის. იგი აღმოსავლეთ საქართველოს გარდა სომხეთშიც გვხვდება და დავით საარუნის მიერ 639-640 წლებში აგებული მრენის გუმბათიანი ბაზილიკის სამხრეთის შესავლის ტიმპანზე გამოსახულ ქტიტორზე [ჩოფიკაშვილი, 1964: 14-19].

ანალოგიურ თარგზე აჭრილი კაბების ტარება მოწმდება XI-XII საუკუნეებში, მაგრამ ჩამოყალიბების პროცესში მან ცვლილება განიცადა, რის შედეგად კაბას წინა კალთის რკალი მოეშალა. ამგვარი სამოსი აცვია დავით აღმაშენებელს (1089-1125) ერთ-ერთ მონეტაზე [Morgan, 1889: 248], გიორგი III (1156-1184) 1174 წელს მოჭრილ მონეტაზე [Бараев, 1844: ტაბ. I] ცოტნე დადიანს-ხობის ფრესკაზე [ჩოფიკაშვილი, 1964: 29]. და ა.შ. ასეთივე ურკალო წინა კალთიანი, ბეჭეტიანიერი და წელში დავიწროებული კაბების ტარება ცხადია გვიანშუასაუკუნეებშიც დადასტურდა.

ქართული ნაციონალური კოსტიუმისათვის დამახასიათებელია ასევე ყურთმაჯიანი სახელო.

ყურთმაჯიან სახელოს, ცრუსახელოს, ენიანსაც უწოდებდნენ [ჯავახიშვილი, 1962: 105; ციციშვილი, 1964: 105]. თავისი ფორმისა და მოცულობის გამო. იგი სამოსს სამშვენიისის დანიშნულებით უკეთებოდა და არანაირი პრაქტიკული ფუნქცია მას არ გააჩნდა.

ცრუსახელოებიანი, ანუ ენიანი სამოსის ტარება VI-VII სს. მოწმდება ქართლში. ენიანი მოსახამებით არიან გამოსახულნი ქტიტორები ჯვარის ეკლესიის აღმოსავლეთ ფასადზე. წინო ჩოფიკაშვილის აღნიშვნით, მიუხედავად ქტიტორთა ბიზანტიური ტიტულებისა, მათი სამოსი არ ჰგავს ბიზანტიურს, არც ქართულს. ამ სამოსს ანალოგი სწორ, ზომაზე გრძელ, ვიწროსა და ცრუსახელოს თალ-ი-ბოსტანის რელიეფზე ხოსრო მეორის მარცხნივ მდგარი მამაკაცის მოსახამზე მოეძებნა [Beaulieu, 1961: 33]. ირანში ასეთ სახელოიან მოსახამს კანდუსი ერქვა, რომელიც აქემენიდური ირანიდან მოყოლებული ყოფილა ცნობილი და მისი

ერთგვაროვნება სწორედ ცრუ სახელოში იყო, მისი მოხმარების არეალი საკმაოდ ფართო იყო: „თალ-ი-ბოსტანის რელიეფებს გარდა, ცრუსახელოიანი მოსასხამები გვხვდება პერსოპოლისის და ლიკიის რელიეფებზე, ოქროს ფირფიტებზე ამუდარიის განძიდან, მთიანი ალტაის ყორღანებში, რომელიც კავკასიამდე გრძელდება [ჩოფიკაშვილი, 1964: 17].

ცრუსახელო XII საუკუნეში, ქართულ კაბას ამშვენებს. იგი ნახსენებია ვეფხისტყაოსანში. ხატაეთის ომიდან გამარჯვებული დაბრუნებული ტარიელის წერილში, რომელსაც ინდოეთის მეფეს წერს:

„ჩემთა მჭკრეტელთა მოეცვა ქალაქი, შუკა და ბანი.
ომ-გადახდილსა მშვენოდეს მე ენიანი კაბანი“

[რუსთაველი, (თ.გ.): 97].

სამწუხაროდ, ჩვენ არ ვიცით, განიცადა თუ არა ღია სახელომ ტრანსფორმაცია მეთორმეტე საუკუნეში და თუ განიცადა, რა სახით.

ყურთმაჯიანი კაბის მოხმარება, ასევე მოწმდება არჩილის თხ-ზულებაში „საქართველოს ზნეობანი“ [არჩილი, 1989: 558].

გვიან შუა საუკუნეებში ყურთმაჯა კვლავინდებურად ვიწრო, სწორი და კანდუსის ფორმის აღარ არის, მან სახე იცვალა, გაგანიერდა და ბოლო ყოშიანი გაუხდა სახელოს ყოშიანი დაბოლოება ქართული სამოსის კიდევ ერთი ნაციონალობის ნიშანია, რომელიც არა მარტო ქართველებისთვის, არამედ წინა აზიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ხალხის კოსტიუმებისთვისაც იყო დამახასიათებელი. ამ უცხო ელემენტით (ყოშით) ქართული სამოსის შემკობა, დროთა განმავლობაში ტრანსფორმაციას განიცდის და მეზობელი სახელმწიფოების ნაციონალური კოსტიუმებისაგან განსხვავებულ ფორმად ყალიბდება. თუკი თურქული კოსტიუმის სახელოს ყოში ერთიან, საერთო ოვალს ჰქმნის და იგი ცალკე არ ეკერება მაჯას [Tezgan, 2000: 30-49], ირანული ყოში კი მაჯის გაგრძელებაზე იღებს ნაკვეთილი ყოშის სახეს და ის ყაჯართა პერიოდიდან (XVIII ს. II ნახ.) ჩნდება ირანულ სამოსზე [Le Bruyn, 1737: თავი 2] ქართული, ორივესაგან განსხვავებით, ცალკე თარგზე გამოიჭრება, ოვალური ფორმა ეძლევა და მეტი ეფექტისათვის, განსხვავებული ფერის ქსოვილით სარჩულდება. განსხვავებულია ყოშის მოხმარების წესი. თურქული და ირანული ყოში, სახასიათო ფორმის გამო, მაჯაზე არ გადაიკეცება, ქართულს კი სამოსის მეტი პენისათვის, მაჯაზე გადაკეცილს ატარებდნენ ხოლმე.

რაც შეეხება ქართული კოსტიუმის ოვალური ფორმის ყოშით, კავკასიელთა კოსტიუმთან მსგავსებას, ეს შეიძლება, საერთო

კავკასიურ მოდად მივიჩნით, რომელიც ქართული კოსტიუმის ზეგავლენით გავრცელდა. საამისო არგუმენტებად შესაძლოა დავასახელოთ: I. კავკასიელთა სამოსისთვის ოვალური ყოშით შემკობა XIX საუკუნის მიწურულსა და XX საუკუნის დასაწყისში ჩნდება [ტილკე, 2005] მაშინ როდესაც ქართული ოვალური ყოში უკვე ჰქონდა თეიმურაზ მეორეს კაბის სახელოს XVIII საუკუნეში; და 2. XIX-XX საუკუნეებში, თბილისს არა მარტო საქართველოს, არამედ კავკასიის დედაქალაქსაც უწოდებდნენ. თბილისი იყო კულტურული კერა და ამავე დროს კავკასიის საბაზრო მაგისტრალი, სადაც ყოველდღიურად ეწყობოდა ეროვნებათაშორისი კულტურული დიალოგები. სწორედ ამ დიალოგთა შედეგად უნდა მივიჩნიოთ არა მარტო ყოშიანი საერთო ფორმის სამოსი, არამედ სხვა მსგავსი ყოფითი ელემენტები, რომლებიც თანამედროვეობამდე შემორჩა კავკასიელ ხალხებს. ამის ნათელი დადასტურება კი ის ნივთიერი ბაზაა, რომელიც საქართველოს ეროვნული მუზეუმის ეთნოგრაფიულ ფონდებშია დაცული.

საბოლოო სახის მიღებამდე, ქართულმა ნაციონალურმა სამოსმა, ბევრი ცვლილებები განიცადა. ეს ცვლილებები შეიძლება გავრცელდეს როგორც უცხოეთიდან შემოსულ თავისებურებებზე, ასევე მის უცხოურ დასახელებაზე. ჩამოყალიბების პირველ ეტაპზე, უცხოური წარმომავლობის ნიშნის, ეროვნული თავისებურებებით გადასხვაფერება და მისით აღჭურვა მიმდინარეობს. ამ პროცესის დასრულების შემდეგ იწყება მეორე ეტაპი, ეტაპი გათავისებისა და საკუთრად მიჩნევისა.

საამისო ბევრი მაგალითი მოწმდება მსოფლიო კულტურის ისტორიაში, ასეთად შეიძლება დავასახელოთ ერთ-ერთი.

„საკრამანგი, ანუ ბერძნულად სკარამანგიონი იყო სამოსი, რომელსაც IX ს. ბიზანტიის იმპერატორი და მალალი თანამდებობის პირები განსაკუთრებით კი სამხედრონი, ყველა სხვა სამოსთან შედარებით უპირატესობას აძლევდნენ. ის უცხო სახელმწიფოებში ბიზანტიური სამოსის სახელით იყო ცნობილი, სინამდვილეში, სკარამანგიონი არა ბიზანტიური, არამედ აღმოსავლური და შესაძლებელია სპარსული წარმოშობის იყოს. რეისკესა და დიუკანჟის ვარაუდით, „სკარამანგიონი“ სპარსული სიტყვა უნდა ყოფილიყო, სამოსი კი სამხედრო, ავდარში სატარებელი თოვლის, წვიმისა და ყინვისაგან დამცავი, მაზარის ტიპის ჩასაცმელი. რომელიც ბიზანტიელებმა სპარსელებისაგან, ბიზანტია-ირანის ასწლიანი ომის დროს [Kondakov, 1924: 9-15] გადაიღეს, ეროვნული ნიშნები დაამატეს (სიგრძე, აქსესუარები) და თავისად მიიჩნიეს. ასეთი მაგალითის მოყვანა ბევრის შეიძლება.

ერთ-ერთი ასეთია აგრეთვე, ქართული ზედა სამოსის სახელწოდებასთან დაკავშირებული ისტორია. „კაბა ანუ არაბული გა-

მოთქმით ყაბა, ორივე სქესის ზედა სამოსის სახელწოდებაა. იგი გავრცელებული იყო წინა აზიისა და ჩრდილო აფრიკის ქვეყნებში. ყაბის თარგი და მისი ხმარების წესი ყველა ქვეყანაში ერთნაირი არ იყო. საერთო იყო მხოლოდ მისი სახელწოდება და ის, რომ ყველგან ზედა სამოსად იყო მიღებული [Rastgār Fallāh, 1971: 412-467; Dozy, 1845; ციციშვილი, 1964: 52]. კაბა უძველეს ქართულ ძეგლებში არ გვხვდება, იგი მხოლოდ XIII საუკუნიდან მოყოლებული ჩნდება ქართულ წერილობით წყაროებში [ჯავახიშვილი, 1962: 101]. როგორც დავინახეთ, არაბული „ყაბა“ ქართულში „კაბად“ იქცა და საკუთარ ტერმინად დამკვიდრდა ქართული ჩაცმულობის ისტორიაში.

მიმოხილული მასალების საფუძველზე, შეიძლება ითქვას, რომ გვიანშუასაუკუნეების აღმოსავლეთ საქართველოში, ორგვარი სამოსი იხმარებოდა. ერთი იყო ირანული ზეგავლენით შექმნილი ჩაფრასტგულისპირიანი, „ფერად-ფერადი“ კაბა და წვივამდე სიგრძის, გულგადაფარებული ახალუხი და მეორე სამოსი, რომელიც ხასიათდებოდა ბეჭებგანიერი, წელში გამოყვანილი, წინ ერთიანად გახსნილი და გულღია კაბით, რომელსაც ყურთმაჯიანი და ყოშიანი სახელო ჰქონდა და ასეთივე ყურთმაჯ გახსნილი და ყოშიანი სახელოთი ხასიათდებოდა მოკლე და წელზე ნაოჭებმიყრილი ახალუხი.

ამგვარად, გვიანშუასაუკუნეების წერილობით წყაროებში დახასიათებული, ქართველი დიდებულების ხმარებული სამოსი ირანულთან დიდი მსგავსებით ხასიათდება, რაც ქართლის პოლიტიკური მდგომარეობით იყო განპირობებული. „ყიზილბაშური ტანთ-ცმის“ პარალელურად, არსებობდა რიტუალური სტატუსის მქონე ქართული სამოსი, რომელსაც მხოლოდ საერო, დღესასწაულებზე და საგანგებო (ქორწილი, გლოვა) დღეებზე იცვამდნენ. ეს საქორწილო სამოსი საერთო იყო ყველა ფენისა და სქესის მომხმარებელთათვის.

გვიანშუასაუკუნეების წერილობით წყაროებში, ქართული სამოსის შესახებ დაცულ არაპირდაპირი ცნობების საფუძველზე ჩატარებული კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ XVII-XVIII საუკუნეებში, აღმოსავლეთ საქართველოში ქართული ნაციონალური სამოსი იყო ბეჭებგანიერი, წელში გამოყვანილი წინ ერთიანად გახსნილი და გულღია კაბა, რომელსაც ყურთმაჯიანი და ყოშიანი სახელო ჰქონდა, ასეთივე ყურთმაჯგახსნილი და ყოშიანი სახელოთი ხასიათდებოდა, მოკლე და წელზე ნაოჭებმიყრილი ახალუხი.

გვიანშუასაუკუნეებში დამოწმებული ქართული ყურთმაჯიანი სამამაკაცო კაბის მსგავსი თარგისა და შემკულობის სამოსის ხმარება ქართველების მიერ, ადრე ფეოდალური პერიოდის რელიეფებზე (VI-VII) დასტურდება, მაგრამ ჩამოყალიბების ხანგრძლივმა პროცესმა მათი პირვანდელი სახე ბოლომდე ვერ

შეინარჩუნა. კაბა მუხლამდე დამოკლდა, მოეშალა რკალიანი წინა კალთა, ვიწრო და გრძელი ცრუსახელოები შედარებით განიერმა და ილლიდან ღიად დაშვებულმა არემ შეცვალა და ოვალური ყოშით დააბოლოვა. ქართული სამოსის თარგის, ყურთმაჯისა და ყოშის ეროვნული ნიშნები, საერთო იყო წინა აზიასა და ახლო აღმოსავლეთში მცხოვრები ხალხის სამოსისა, მაგრამ ამ თავისებურებათა სხვადასხვა ვარიაციებით წარმოდგენამ ერებს საკუთარი, ნაციონალური ტანსაცმლის სახე შეუქმნა.

ლიტერატურა

- არჩილი, 1989, საქართველოს ზნეობანი, თბ.
- არქანჯელო ლამბერტი, 1938, სამეგრელოს აღწერა, თბ.
- ბატონიშვილი თეიმურაზ, 1945, მოგზაურობა ჩემი ევროპისა სხვათა და სხვათა ადგილთა თბ.
- ბერი ეგნატაშვილი, 1940, ახალი ქართლის ცხოვრება, XVIII ს. დამდეგი, I, თბ.
- გიორგაძე ბ., 1951, დიონიზო კარლის ცნობები თბილისის შესახებ (მე-17 ს.), მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვეთი 29, თბ.
- გორგიჯანიძე ფარსადან, 1925, ისტორია, საისტორიო მოამბე, თბ.
- ტილკე მაქს, 2005, კავკასიის ხალხთა კოსტიუმები, საქართველოს ეროვნული მუზეუმი, თბ.
- ფანასკერტელ-ციციშვილი, (თ.გ.), ქცევანი და ჩვევანი საქართველოსანი, ხელნაწერთა ეროვნული ცენტრი. ფონდი S-1489, თავი გ: გვ. 7
- შოთა რუსთაველი, (თ.გ.), ვეფხისტყაოსანი, თბ.
- ჩაჩაშვილი გ, 1957, ქართლელი გლეხი მამაკაცის კოსტუმი XIX საუკუნისა, თბ.
- ცინცაძე ი, 1960, 1783 წლის მფარველობითი ტრაქტატი, მასალები რუსეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბ.
- ციციშვილი, ივ, 1962, მასალები ქართული ჩაცმულობის ისტორიისათვის, თბ.

- ჯავახიშვილი ივ, 1962, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, თბ.
- Баратаев М, 1844, Нумизматические факты Грузинского царства
- Dozy R, 1845, Dictionnaire detaille des nomes des vetements chez les arabes, Amsterdam
- Beaulieu M, 1961, Le costume antique et medieval. Paris
- Kondakov N, 1924, Les costumes orientaux a la cour byzantin, „Byzantion”, Paris-Bruxelles
- Le Bruyn, C, 1737, Travels into Muscovy, Persia, and Part of the East Indies . . . London
- Morgan J, 1889, Mission scientifique au Caucase, ETUDES ARCHEOLOGIQUES & HISTORIQUES 2, vols. Paris.
- Полиевктов М, 1926, Посольство стольника Толочанова и дьяка Иевлиева в Имеретию 1650-1652 г. Тб.
- Rastgār, Fallāḥ G, 1971, “Ādāb wa rosūm wa tašrīfāt-e darbār-e Ğazna az kelāl-e Tārīḥ-e Bayhaqī,” Yād-nāma-ye Abu'l-Faẓl Bayhaqī, Mašhad, 1350 Š./1971, pp.
- Tezgan H, 2000, The Sultanic Costumes in the Attire Collection at the Topkapı Palace Museum, Fashion at the Ottoman Court, P magazine Fashion at the Ottoman Court, Issue 3

Gulnara Kvantidze

**Man's National Clothes in East Georgia of Late Medieval Ages –
'Kurtmajiani Kaba-Akhalukhi'**

Summary

The national clothes of Georgian man proved in East Georgia of the late medieval ages represents the research topic of the below mentioned article.

For scientific research of the topic the written sources of the mentioned period are assumed to be the important original sources (Vakhushti Batonishvili's 'Discription of Georgian Kingdom', Ioane Batonishvili's 'Kalmasoba', Iese Baratashvili's 'Life-Will', Davit Fanaskerteli-Tsitsishvili's 'Behaviors and Skills of Georgia', etc.), foreign travelers' notes (Arcangelo Lamberti 'Description of Samegrelo', Jean Chardin's 'Voyage in Georgia', Dionigi Carli's 'Notes about XVII century' and notes from voyages of the Italian travelers: Giosafat Barbaro and Ambrogio Contarini, since relatively early period (XV). In terms of studying the clothes the contribution of dowry books, visible (wall painting and clothes of people in miniatures) and ethnographic materials are also essential.

As the complex research proved the man's clothes of the late medieval ages consisted of a dress, while for peasant – Chokha, Akhalukhi, trousers, t-shirt and belt. All these parts of the clothes, except Chokha, were similar to Iranian man's clothes in terms of the design and the pattern. It has to be taken into account that the Georgian national clothes were significantly ignored since XVII century. Its 'everyday' wearing was replaced by the 'Clothing' in Kizilbash, the Georgian national clothes were given kind of a ritual status. They were worn only during wedding ceremonies and funeral or royal affairs for expressing the political position. The current situation was dictated by the political circumstances in Kartli.

According to the research conducted on the basis of indirect data kept regarding Georgian clothes in late medieval written sources, the Georgian national clothes had wide shoulders, slim, wholly open dress in front with sleeves called 'Kurtmajiani' and 'Koshiani', as well as sleeves with open 'Kurtmaja' and 'Koshiani', short Akhalukhi with gathers on waist.

Wearing of clothes similar to the pattern and the design of the Georgian Kurtmajiani man's dress proved in the late medieval ages by Georgians, is also observed on the reliefs of early feudal period (VI-VII), but prolonged process of its establishment could not preserve its original version. The dress was shortened up to the knee, the circled front side was removed, narrow and long false sleeves were replaced by wide and open (from the arm-pits) area as well as the oval cover. The national signs of the pattern, Kurtmaja and Koshi of the Georgian clothes were common with the peoples residing in minor Asia and Eastern countries, but representation of these peculiarities in various versions created own national clothes for nations.

ილუსტრაციების აღწერილობა

- სურ.1 - ალექსანდრე ბატონიშვილის ირანული ახალუხი. შ. ამირანაშვილის სახ. ხელოვნების მუზეუმი, ნაქარგობის ფონდი. XVIII ს. II ნახ.
- სურ.2 - ქართული მოკლე ახალუხის ტიპები. ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმი. ეთნოგრაფიის, ახ. და უახლესი ისტორიის კოლექციები. სამეცნიერო დამხმარე ფონდი.
- სურ. 3 - ყოშიანი ახალუხი. ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმი. ეთნოგრაფიის, ახ. და უახლესი ისტორიის კოლექციები. კავკ. ტანსაცმლისა და ქსოვილების ფონდი. XIX ს. I ნახ.
- სურ. 4 - ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II პორტრეტი. ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმი, ეთნოგრაფიისა და ახალი და უახლესი ისტორიის კოლექციები, ფოტო დედნებისა და მხატვრული ტილოების ფონდი.
- სურ. 5 - ნინოწმინდის ტაძრისადმი ბოძებული სიგელი. 1708 წ.
- სურ. 6 - ქტიტორები. ნაკურალეშის წმ. გიორგის ეკლესია. ლეჩხუმი. ასლი დ. კაკაბაძისა. შ. ამირანაშვილის სახ. ხელოვნების მუზეუმი. XVII ს. 70-იანი წლები.
- სურ. 7- ქტიტორები. ნიკორწმინდის წმ. ნიკოლოზის სახ. ეკლესია. XVI-XVII სს. მოხატულობა.
- სურ 8 - ყურთმაჯიანი კაბა-ახალუხი. ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმი. ეთნოგრაფიის, ახ. და უახლესი ისტორიის კოლექციები. კავკ. ტანსაცმლისა და ქსოვილების ფონდი. XIX ს. I ნახ.

სურ. 1

სურ. 2

სურ. 3

სურ. 4

სურ. 5

სურ. 6

სურ. 7

სურ. 8